

8. Попенко Я. Діяльність А. Яковлева – українського дипломата, історика, юриста // Історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 64-73.
9. Стецюк Н. Андрій Яковлів (1872-1955) // Вибори та демократія. – 2007. – № 1. – С. 59-63.
10. Ульяновський В. Історик права і громадський діяч // Київська старовина. – 1994. – № 5. – С. 8-11.
11. Усенко І. Б. Яковлів Андрій Іванович // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Том 3. Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба – К.: Видавничий дім “Юридична книга”, 2003. – С. 272-274.

Маньгора Т. В. Библиография трудов Андрея Ивановича Яковлева

Стаття посвячена бібліографії творів известного українського общественного и политического деятеля, ученого-правоведа, историка украинского права Андрея Яковлева. Дана класифікація наукового насліддя ученого за різними критеріями.

Ключевые слова: А. Яковлев, юрист, историк права, библиография, научное наследие.

Man'gora T. V. Bibliography labours of Andrey Yakovliva

This article is dedicated to the bibliography of works of the famous Ukrainian, public and political person, scientists, jurisprudent, historian of Ukrainian legacy. The classification of the scientific heritage is given by different criterias.

Key words: A. Yakovlev, Lawyer, historian of Law, bibliography, scientific heritage.

Огірко Р. С.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПРОБЛЕМА СВІТОГЛЯДНОГО ОБГРУНТУВАННЯ

У статті обгрунтовується теза про те, що проблема співвідношення держави і права може бути адекватно теоретично і практично розв'язана лише на основі християнського світогляду, який став в історії вирішальним фактором формування інституту прав людини і правової держави.

Ключові слова: християнський світогляд, вищий сенс життя, права людини як засіб богоуподібнення, правова держава.

Тема взаємозв'язку держави і права є наскрізною як для теорії держави і права, так і для окремих галузевих юридичних наук. Перш за все тому, що саме в цьому співвідношенні найяскравіше проявляються, осмислюються і актуалізуються в кожному державно-правовому чині сутність і призначення держави та права стосовно людини і людських спільностей.

Є декілька основоположних емпіричних фактів, які розкривають основи логіки співвідношення держави і права, стверджуючи, по-перше, що право вимагає влади, влади гранично-потужної, сувереної, тобто влади державної. Саме в державі і через державу формулюються у відповідних юридичних формах конкретне позитивне право, яке при певних умовах робить, наприклад, права людини реальними, гарантованими. З християнської точки зору “право проголошує гідність людини, створеної на образ Божий, якій підпорядковані певні блага, як її власні; відночас право є вираженням несамодостатності людини, оскільки ці блага перебувають під загрозою і тому їм потрібен правовий захист” [1]. Саме тому цей захист потрібен, що права людини – це лише певний проект людини, її черговий історичний крок на шляху богоподібності

через самообмеження свого егоїзму і самовдосконалення.

По-друге, влада є як би супротивником, антиподом права. Дуже часто державна влада, яка повинна робити “право правом” і утверджувати його, в той же час стає несумісною з правом, по-суті чужою йому, навіть ворожою.

В сучасній юридичній літературі цей парадокс пояснюється внутрішньою суперечністю влади, її іманентною якістю, коли вона перетворюється із необхідної управлінської частини єдиного соціального організму – людської спільності в авторитарну самодостатню руйнівну силу[2]. На нашу думку, цей набутий демонізм державної влади з’являється тоді, коли влада відступає від свого біблійного статусу, а її нелігітимність і узурпація, що пов’язані безпосередньо з її абсолютизацією, мають в кінцевому рахунку своєю причиною відкинення дійсного джерела влади – Бога.

В сучасній матеріалістичній дослідницькій парадигмі юридичної науки, головною проблемою, яка впливає із названих емпіричних фактів взаємного, нерозривного і суперечливого зв’язку держави і права є дилема – кому належить пріоритет, першість у співвідношенні держави і права і, як правило, тут виділяють два головні підходи. Перший – етатистський, що виходить з пріоритету держави над правом. Тут право розглядається як продукт державної діяльності, як творчість держави, що прямо їй підпорядкована.

Другий підхід до співвідношення держави і права спирається на різні концепції школи природного права, прихильники якої виходять із принципу безумовного пріоритету права перед державою, обмеження держави правом [3]. Але ця остання наукова позиція можлива лише за умови метафізичного припущення, що у всесвіт закладений розумний світовий порядок – природне право. Без цього припущення фактичні дані нашого світу не надають науковцям ніякого достатнього обґрунтування справедливості чи несправедливості того чи іншого правового порядку [4].

Інша можлива підстава цього типу співвідношення держави і права – антропологічна, тобто людська природа. Але якщо джерелом непорушного природного закону є людина, як сукупність суспільних відносин (це основна теза марксистської філософії природи людини), то чому саме людська природа є правовою основою суспільної організації, яка є первинною, оскільки, по-поняттю, саме вона визначає зміст суспільної природи людини. Подібна аргументація – це ніщо інше як класичне тавтологічне коло. Якщо ж природа людини, як біологічної істоти, є джерелом природного права, то звідки в неї це джерело?

З точки зору християнського підходу джерелом розумного порядку і природи людини є трансцендентний Бог-Творець. Біблійне Одкровення по-різному тлумачилося в історії християнства, зокрема Отцями церкви і вченими-теологами. Так, св. Аврелій Августин вважав, що наш світ впорядкований Божим Духом, а в людській історії здійснюється незбагнений Божий Промисел. Можливим аргументом в користь цієї позиції може бути історія держави і права в різні періоди історії. В стародавніх державах Азії, Африки, Америки в теоретичному і практичному аспектах не існувало проблеми співвідношення держави і права. Система влади будувалася по принципу піраміди, де фараон, цар, імператор тощо був єдиним джерелом влади і права та верховним правителем, всі інші перед ним були повністю безправні.

Єдиним виключенням з цього ряду, що є чітко документованим, розвинутим і унікальним по здобутках виступає державно-правова система античної цивілізації в особі Стародавньої Греції і Стародавнього Риму. Ці країни залишили європейцям у спадок зрілу державно-правову систему з врівноваженими взаєминами держави і права,

культ людської особистості, її прав як громадянина, феномен демократії, демократичної держави тощо (про довершені зразки художньої культури, філософії, будівництва, побуту цієї цивілізації тут говорити буде зайвим). Серед десятка найбільш аргументованих гіпотез появи на історичній арені цього цивілізаційного державно-правового унікуму с точки зору християнської парадигми найбільш правильною є ідея Промислу Божого, завдяки якому ці дві етнічні спільності були наделені належними морально-психологічними властивостями і іншими задатками для виконання певного покликання (призначення) в історії. Не випадково християнство, як світова релігія яскраво вираженого особистісного спрямування, прищепилося і утвердилося саме в Римській імперії – єдиній правовій державі стародавнього світу, де мільйони вільних людей мали статус повнопраних громадян і широкі права в державно-політичній і майновій сферах.

З другого боку, Фома Аквінський в центр розумної природи світу поставив ідею виключної доцільності світу і всього, що є в ньому. І ця єдина доцільність, що існує завдяки світлу природного розуму, є основою світового порядку, створеного Богом. Воля Його, організовуючи світ, проявляється також і в природному праві. Ця Божа воля відкривається, по-перше, як природне право: так вона відкривається в природному порядку речей, наприклад, стосунки між чоловіком та жінкою, зорієнтовані на збереження нащадків, а також обов'язки батьків стосовно своїх дітей. По-друге, Божа воля дає про себе знати через Одкровення. Виведене з Божої волі право відрізняється від людського позитивного права, яке виникло шляхом угод чи постанов [5]. Держава, як і право, закорінена в природі людини, а оскільки Творцем природи є Бог, то держава походить від Бога. Власними силами людина не може розвинути до цілковитої повноти богоподібності, задатки до якої вона має від Бога. Для реалізації цих задатків потрібна держава, як орган найвищого порядку і спільного блага [6]. Тут, як елемент теїстичної парадигми, діє принцип доцільності світу.

На відміну від головної ідеї християнства як богоуподібнення людини, смисл язичництва – людиноуподібнення богів і, відповідно, – уподібнення небесної влади і небесної ієрархії до змісту і форми земної держави. Це і є джерелом людського ідолопоклонства у вигляді культу держави, культу царя, імператора. Смисл і цінності християнства в політичній сфері протилежні: прагнення до відповідності земного правопорядку небесному є головним змістом християнської держави [7]. Це головне призначення держави відображене в молитві Господній: “Хай прийде Твоє Царство, Нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі”.

Отже, християнський світоглядний підхід стверджує, що проблема права у його співвідношенні з державою – це проблема людини, прав людини, як засобу реалізації покликання людини до богоуподібнення. В матеріалістичній парадигмі, яка відкидає ідею духовності, трансцендентного Бога, вищого смислу життя питання істинної взаємодії держави і права, не те, що не може бути рішене, вона тут просто не може бути і поставлене. В історії держави і права зовсім на іншій духовній основі і в інших державних, політичних і правових формах здійснювалася взаємодія держави і права лише у стародавньому Ізраїлі, а відтак, ще по-іншому в християнських державах Західної Європи і Америки. В останньому випадку реалізація тенденції розвитку особистості на християнській світоглядній основі є продовженням античної особистісної лінії, що була успішно успадкована правом західноєвропейських країн з кінця XI – до XIII ст. через рецепцію римського права.

Мова йде про унікальний феномен в історії держави і права – правову державу, яка

вперше в світі на основі християнства виникла у лоні Європейської християнської цивілізації де-факто без всякої наперед розробленої спеціальної теорії. Саме в християнстві, знову ж таки, вперше була закладена ідея духовної свободи людини як морально-самостійної особистості, яка є автономною щодо держави по принципу: “Тож віддайте кесарево – кесарю, а Богові – Боже”, а також ідея послідовного практичного шляху людини до уподібнення триєдиному Богу через самообмеження, самоочищення і самовдосконалення з Божою допомогою. І така особистість і людська спільність спромоглися народитися в суперечливих духовних і державно-правових умовах Європейського середньовіччя, і більше того – відкрити і усвідомити свою Богоподібну природу. Це вже пізніше почалося філософське і правове осмислення практичної реалізації прецедентів обмеження законом абсолютної влади короля, фактів прийняття біллів про права людини відносно держави, конституцій Сполучених Штатів Америки 1787 р. і Франції 1793 р. тощо.

Саме інститут правової держави (або інший варіант – концепція “панування права”) є задовільним і єдино можливим юридичним рішенням проблеми взаємовідносин держави і права, яка концептуально може бути розв’язана лише в рамках християнського світогляду. Цю тезу належить аргументувати логікою реалізації ідеї прав людини, самої людської особистості в контексті історичності християнства як світогляду, і християнської церкви як організації, в усій розмаїтості і суперечливості названого процесу. Це необхідно тому, що сама по собі вірна онтологічна і етична розв’язка проблеми, так би мовити, в теорії ще не є достатньою умовою для її реального втілення, потрібне формування суб’єкту для її усвідомлення і реалізації.

Як свідчить історія християнства, для церкви, теології і філософії справжньою проблемою, каменем спотикання є пізнання, осмислення і практичне втілення істини Одкровення в контексті конкретної ситуації, часу, місця і актуальних завдань людини і народу, що мають бути розв’язані. І тут іншого шляху, ніж пильне вивчення реального історичного досвіду народів, церкви, держави і права, не існує.

Що стосується проблеми взаємовідносин держави і права, то Отці церкви, християнські вчені-теологи в епоху Середньовіччя, спеціально це питання, як правило, не досліджували. Оскільки центральне питання для цієї теми, а саме – практичне втілення прав і свобод людини і народу в цей час ще не визріло. Людина ще не усвідомлювала своєї самостійності і цінності, вона була міцно впаяна в станову структуру середньовічного суспільства, була рабом цього світу і її вірування в основному зводилося до дотримання норм культу і обряду. В соціально-політичній сфері в Середньовіччі головною проблемою було визначення статусу католицької церкви і її взаємин з державою, зокрема, розмежування церковної і державної юрисдикцій.

Католицька церква на протязі XI-XII століть з метою звільнитися від домінування світської влади створила новий, оригінальний політико-правовий порядок – дуалізм духовної і світської влади. Вперше у світовій політичній практиці християнська церква позбавила державу духовної влади, а монарха – титулу “християнїшого” представника Бога на землі[8] Особливо цінно те, що цей устрій був легальним, здійснювався на основі права і через право. І тому, як би побічним, а насправді головним смисловим, проте закладеним об’єктивно результатом цього, стало створення умов для звільнення особистості від державного уярмлення і формування на цій духовній, політичній і правовій основі, замість станового суспільства, єдиного народу.

Проблема співвідношення держави і права не є самоціллю. Вперше в Новий час

вона виникає, коли формується дійсний предмет цього співвідношення: інститут прав людини. Без цього ця проблема не має ніякого смислу.

Інститут прав людини сьогодні перебуває на вістрі боротьби різних світоглядів і практичної політики, і перше, що треба відмітити в контексті християнської парадигми невід'ємні права людини нерозривно пов'язані з призначенням людини у Біблійній картині світу і принципами світобудови, з атрибутами Бога і проявами Святого Духу. "Тож сказав Бог: Сотворімо людину на наш образ і на нашу подобу" (Бут. 1:26). Тому виникнення правової держави і громадянського суспільства стало реальним лише через те, що через них змогла реалізуватися ідея гідності людини, як Божого образу і подоби, наскільки це було можливим в умовах Нового часу.

Вже із Середньовіччя Європейська цивілізація вийшла із скристалізованою особистістю та із скомплікованим новим типом соціальної спільності людей. Проблемою залишилося лише те, в якому напрямку піде їх розвиток. З певних причин сталося так, що правова держава у Євроатлантичній цивілізації почала складатися в умовах зміни світоглядної орієнтації християнського суспільства і пізнішої наростаючої секуляризації, які істотно вплинули на визначення змісту прав і свобод людини та на функції і цілі правової держави.

Сьогоднішні проблеми формування і функціонування правової держави, змісту і спрямованості прав людини і демократії в Україні і в світі обумовлюється вищеназваним зміненим вектором цього процесу і викликаними цією зміною наслідками. Завдання полягає в тому, щоб дослідити і переосмислити ці процеси з точки зору креаційної парадигми природи людини і людських спільнот та їх покликання в історії.

Використані джерела:

1. Йозеф Кардинал Гьофнер. Християнське суспільне вчення / пер. з нім. – Львів, 2002. – С. 65.
2. Алексеев С. С. Философия права – Москва, 1998. – С. 64-67.
3. Общая теория государства и права : учебное пособие / под ред. В. В. Лазарева – Москва, 1996. – С. 78.
4. Райнгольд Циппеліус. Філософія права // пер з нім. – Київ, 2000. – С. 93.
5. Там же. – С. 95.
6. Йозеф Кардинал Гьофнер. Християнське суспільне вчення. – С. 231.
7. Папаян Р. А. Христианские корни современного права – Москва, 2002 – С. 189.
8. Гарольд Дж. Берман. Западная традиция права: эпоха формирования / пер. з англ. – 2-е вид. – Москва, 1998, стор. 1 Йозеф Кардинал Гьофнер. Християнське суспільне вчення / пер. з нім. – Львів, 2002. – С. 65.

Огірко Р. С. Соотношение государства и права: проблема мировоззренческого обоснования

В статье обосновывается тезис о том, что проблема соотношения государства и права может быть адекватно теоретически и практически решена лишь на основе христианского мировоззрения, ставшего в истории решающим фактором формирования института прав человека и правового государства.

Ключевые слова: христианское мировоззрение, высший смысл жизни, права человека как средство богоуподобления, правовое государство.

Ogirko R. S. Relation between State and Law: a problem of the worldview substantiation

The article substantiates the thesis that the problem of relation between State and Law can be adequately theoretically and practically solved only on the basis of the Christian worldview, which played a decisive role in forming the Institute of Human Rights and the law State.

Key words: Christian worldview, the highest sense of life, human rights as a means of God-likening, law State.